

Schone Kunsten, de bezoekers aan het Sint Janshospitaal in Brugge. Gedeelten uit het proefschrift verschenen tevens als tentoonstellingscatalogus: *Brussel kunstenaarskolonie. Nederlandse schilders 1850-1890* (Brussel: Gemeentekrediet, 1995, ISBN 90 5066 147 5). Sommige van de besproken werken zijn daar in kleur afgebeeld.

W. E. Krul

J. Bieleman, e. a., ed., *Anderhalve eeuw Gelderse landbouw. De geschiedenis van de Geldersche Maatschappij van landbouw en het Gelderse platteland* (Groningen: REGIO PROject, 1995, 472 blz., f49,95, ISBN 90 5028 068 4).

De Geldersche Maatschappij van landbouw (GMvL), evenals de maatschappijen in de andere provincies aanvankelijk gedragen door grootgrondbezitters, edellieden en hereboeren, kwam in 1845 tot stand. Dat was vroeg. Onmiddellijk waren er enkele van de belangrijkste pioniers op landbouwkundig terrein in Nederland, zoals dr. W. C. H. Staring en F. L. W. baron Van Brakell van den Eng, bij betrokken. Beiden maakten deel uit van de Gelderse Commissie van landbouw, een orgaan van de provinciale overheid, en grepen de gelegenheid aan hun agronomische denkbeelden naar het agrarische veld toe te propageren.

De start van de GMvL was een gelukkige. Propaganda voor verbeterde landbouwtechnieken, inspanningen om sociaal-culturele gewoonten en gebruiken die vernieuwingen blokkeerden terzijde te schuiven en het prikkelen van de kleine boeren om de nieuwe mogelijkheden te benutten speelden van stonde af aan een rol. Onderwijs, onderzoek en voorlichting kregen bij de GMvL in de tweede helft van de negentiende eeuw naar het schijnt meer aandacht dan bij hun Limburgse en Brabantse tegenhangers, waar vooral de behartiging van de belangen van welstellende leden-grootgrondbezitters sporen naliet.

Onder zulke omstandigheden lag het voor de hand dat de redactiecommissie in een boek over de geschiedenis van de Geldersche Maatschappij van landbouw meerdere doelen tegelijk nastreefde. Men wilde een beeld geven van de ontwikkeling van de landbouw, van de rol van de organisatie onder verschillende tijdsomstandigheden, van de veranderingen ten plattelande en en passant ook nog de geschiedenis van onderwijs en voorlichting en enkele spectaculaire blokkades voor vernieuwing de revue laten passeren.

Een opmerkelijk groot deel van deze ambities is waar gemaakt. In een lucide en indringende inleidende bijdrage toont J. Bieleman aan dat er voor 1850 in de Gelderse landbouw, evenals in die van talrijke andere regio's slechts één constante is: het ecologisch evenwichtssysteem gebaseerd op schaarste alom verhinderde spectaculaire en permanente groei. Dus moest eenieder zijn toevlucht nemen tot het doorvoeren van kleine aanpassingen bij voorkeur gericht op het met meer zakelijk succes telen van marktbaar gewassen.

In de drie bijdragen over de landbouw in Gelderland tussen 1850 en 1990 wordt duidelijk gemaakt dat de voorkeur voor langzame verbeteringen tot omstreeks 1890 bleef bestaan, aanvankelijk met groot succes dankzij een willige markt, van 1870 af voornamelijk gericht op het ontwijken van een zware economische crisis. Hoewel vanaf 1895 de blokkades opgeworpen door het oude ecosysteem vooral als gevolg van het beschikbaar komen van kunstmest geleidelijk wegsmolten, bleef het tot ongeveer 1950 bij aanpassingen, goeddeels omdat het gros van de boeren ernaar streefde meerdere ijzers in het commerciële vuur te leggen. Door in vijf, zes marktsegmenten te penetreren konden allerlei risico's op eenvoudige wijze worden gespreid. Pas na 1950 kan een fundamentele verandering worden vastgesteld: specialisatie, schaalvergroting, europeanisering van de markt en vermindering van de arbeidsintensiteit vormen sindsdien sleutelbegrippen.

Het merendeel van deze ontwikkelingen heeft niets specifiek Gelders. Toch zetten de beschrijvers van de landbouworganisatie de GMvL graag neer als de stimulator bij uitstek van deze vernieuwingen. Zo worden de meest boeiende aspecten van de geschiedenis van de organisatie ten onrechte min of meer toegedekt. De GMvL was van stonde af aan een bolwerk van liberale heren, die zich aanvankelijk bijna vergeefs inspanden om een achterban te creëren. Rond 1875 werd dat probleem briljant opgelost: het uitvoerend werk werd naar de afdelingen verplaatst. Zo kon de hiërarchische structuur met bovenaan de welgestelde heren in tact blijven en het liberalisme als ideologische grondslag gehandhaafd, al moest men dan in links-liberale richting opschuiven en patronage van de overheid bepleiten. Toen men als gevolg van de hang naar de eigen zuil kort na 1900 de concurrerende roomse en christelijke zuilen op zijn pad vond, werd ijlings de dienstverlening uitgebouwd. Rond 1960 bleek dit een activiteit die zich bij uitstek leende voor privé-initiatieven. In 1994 leidde de uitholling van de oude organisaties tot opgaan in de Landbouwmaatschappij ZMO met belangenbehartiging als centrale doelstelling.

Een dozijn bijdragen, over onderwijs, voorlichting, ontginning, onwillige scholtenboeren, ongelukkige verkavelingsstructuren, de onverzettelijkheid van de Veluwe boer, de problemen rond landschap en milieu, vaak boeiend en met grote kennis van zaken geschreven, geeft nadere invulling aan dit patroon en laat zien hoe de band tussen organisatie en het agrarisch bedrijfsleven in sterk wisselende omstandigheden in stand bleef.

Node mist men slechts een samenvatting die de uitkomsten integreert en de specifieke kenmerken van de Gelderse landbouw en landbouworganisaties in het licht stelt. Ook al was Gelderland bijna ononderbroken een provincie waar de agrarische prestaties nauwelijks van de landelijke gemiddelden afweken, er waren meer mogelijkheden tot analyse dan in een journalistiek overzicht van H. Siemens worden aangestipt. In het bijzonder blijft men zitten met de vraag hoe het mogelijk was dat Gelderland zo perfect de ontwikkelingen van de nationale markten volgde en er tegelijk een heel bijzondere organisatie- en dienststructuur op na hield. De GMvL en de dienstverleners waren niet zonder feilen. Evenmin trok de markt alles tenslotte toch weer recht. Hun relatie was kennelijk gecompliceerd, maar naar de drijfveren mag de lezer gissen.

J. C. G. M. Jansen

E. A. Bik, D. Roos, *Kromsluiting in de ijzers. Uitspraken van de Raad van tucht (voor de koopvaardij) 1856-1909* (Amsterdam: De Bataafsche leeuw, 1995, 192 blz., f53,-, ISBN 90 6707 370 9).

Het disciplinaire toezicht van de Nederlandse overheid op de vaderlandse koopvaardij ontwikkelde zich stapsgewijs. Tussen de jaren 1856 tot 1909 evolueerde deze supervisie van een controle op een correcte handhaving van de tucht aan boord van schepen tot een toezicht van regeringswege op de veiligheid van alle koopvaardijsschepen en onderzoek van staatswege (dus onafhankelijk) naar de oorzaken van scheepsrampen. In hun boek behandelen de auteurs de institutionele geschiedenis van respectievelijk de Raad van tucht (1856), de Raad van tucht voor de koopvaardij (1880) en (summier) de Raad voor de scheepvaart (1909). De hoofdstukken over het ontstaan van de Tuchtwet en de twee eerstgenoemde instituties worden gevolgd door samenvattingen van uitspraken van beide tuchtcolleges.

Het aannemen van de Tuchtwet in 1856 werd sterk bepaald door de goudkoorts die menig schepeling naar Californië en Australië aanzette tot desertie. Kamers van Koophandel en ge-